

ПРОБЛЕМА РЕСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ З РОСІЇ

Колядич О. І.,

кандидат економічних наук, доцент,

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана,

e-mail: a_kolyadich@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8166-5263>

Сошко М. О.,

студентка, Національного Університету Києво-Могилянська Академія

e-mail: maryna.soshko@ukma.edu.ua

Тези присвячено дослідженню проблеми повернення культурних цінностей України, що були незаконно вивезені на територію Росії. Акцентовано факт негативного впливу втрат національних культурних цінностей для української нації.

Історична спадщина народу, матеріалізована в культурних цінностях, складає основу для генези нації, формування її ідентичності та усвідомлення свого значення в міжнародних відносинах як окремої суспільно-історичної одиниці. Історичні пам'ятки є скарбами кожного народу, адже головне завдяки ним вибудовується зв'язок між минулим та сучасністю. Культурні цінності будь-якого етносу чи народу слугують відносним показником його рівня розвитку, дають змогу прослідкувати спадкоємність культурних традицій, визначити ідейну та духовну спрямованість розвитку цього народу в континуумі його історичного шляху та передбачити напрям його подальшого розвитку, визначити перспективи майбуття нації. Саме тому відшукування, збереження та вшанування своїх культурних цінностей є важливим завданням кожного народу, який має на меті збереження власної єдності та міці.

Визначальний вплив на історію культури українського народу мала політика колоніалізму, яку застосовували сусідні держави стосовно української нації, завойовуючи територію її розселення, а саме Росія, Польща та Литва. В умовах відсутності державності українська культурна спадщина не могла бути відповідно збережена та зазнала незаконного вивезення, іноді втрачаючи дані про своє походження, гублячи своє істинне історичне значення. Беззаперечно, що в багатонаціональних колоніальних державах руйнується національна ідентичність поневолених народів. Країна-колонізатор намагається провести асиміляцію з метою приборкання завойованих земель та безпеки від бунтів і повстань. Народ без культури втрачає свою ідейну єдність, якщо він втратить ще й мову, то зв'язок буде остаточно розірваний і нація буде знищена.

Проблема реституції та репатріації українських культурних цінностей існувала всю історію нашого народу, але перші спроби вирішення цієї проблеми датуються 1917 роком після повалення російського самодержавства. Не випадковим було те, що новостворена влада, на чолі з Михайлом Грушевським, визначала це завдання одним з пріоритетних, адже повернення культурних цінностей відновлює зв'язок з історичним минулим українців, допомагає зрозуміти чим жили наші пращури і усвідомити спадкоємність тих

традицій, які вирізняють українців як націю. За рішенням засідання УЦР було створено Комітет Української Національної Ради в Петрограді, який займався пошуком та справами щодо повернення пам'яток української культури, що були вивезені впродовж панування Російської імперії та зберігалися в Ермітажі. Ця справа була доручена М. Бляшівському, голові відділу охорони пам'яток. Згодом запрацювали пошукові комісії в Петербурзі та Москві, які до вересня створили попередній реєстр українських національних клейнодів і реліквій в зібраннях цих міст. Величезна праця з пошуку цих цінностей була пророблена членами комісій, серед яких були відомі науковці та культурні діячі того часу. Врешті у листопаді 1917 року Рада Народних Комісарів РРФСР погодилась на вимоги УЦР щодо повернення українських національних скарбів, було заплановано їх урочисту передачу, однак на цьому переговори закінчились. Уряд Петрограду наприкінці 1917 р. розірвав домовленість, не дотримавши своїх обіцянок [1].

Наступна спроба повернення втрачених культурних цінностей в Україну була прийнята вже в 1918 році за існування Української Держави. Відповідно до підписаного 9 лютого 1918 року Берестейського мирного договору, велися переговори між російською та українською сторонами. Одним з проєктів переговорів була угода про реституцію та репатріацію українських культурних цінностей, що зберігалися в російських музеях, архівах та бібліотеках, було створено культурну комісію під керівництвом П. Холодного, яка працювала над угодою та реєстром пам'яток. Однак переговори були знову зірвані через відмову Радянської Росії [1].

У 20-ті – на початку 30-х років 19-го століття був зроблений певний поступ у розв'язанні проблеми втрати культурних цінностей України. Завдяки праці відомих дослідників М. Макаренка та Ф. Ернста було повернено з Москви та Петрограду такі важливі пам'ятки як колекції Ханенків (добре znana нині завдяки музею Ханенків), Ф. Вовка, В. Щавинського, П. Потоцького та інші цінності української культури. Також було повернено значну кількість архівних матеріалів: архівних фондів, книг та цінних документів [1].

Однак, радянська політика було спрямована на «возз'єднання народів», а також на поширення атеїзму. Тому більшість спроб налагодити процеси повернення культурних реліквій закінчувались на переході від планування до практичного виконання домовленостей. Влада СРСР протистояла будь-яким діям, що сприяли збереженню суверенності народів республік, тому знищувала основу національної ідентичності, якою і є культурна пам'ять.

Розгортання всесоюзної ідеї атеїзму, а з тим нищення релігійного підґрунтя єдності українського народу навколо церкви, відобразилось у жорстокому розкраданні церковних реліквій, що оправдовувалося необхідністю виділення коштів на поміч голодуючим (декрет ВУЦВК “Про передачу церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим” (1922 р.)), наповнення скарбниці на інші потреби народу, забуваючи про потребу в збереженні ідентичності через культурну спадщину. Багато коштовностей продавалось за кордон, інші передавались на зберігання у центральні музеї (більшість в Ермітаж). Так були вивезені численні цінності з монастирів, церков,

насамперед з Києво-Печерської лаври. Загалом протягом 1922 р. з церков України було вилучено 2850 пудів 30 фунтів срібла, 3 пуди і 2 фунти золота.

Іншими способами розкрадання української культурної спадщини були всесоюзні виставки та археологічні експедиції. Безцінні експонати, що були тимчасово надані українськими музеями, не були повернуті назад і або залишались у фондах центральних музеїв, або взагалі втрачались. Наприклад, всесвітньо-відомі унікальні речі з Михайлівських скарбів 1878 та 1896 рр., які були надані Львівським історичним музеєм на виставку 1939 року в Ермітажі та не були повернені. Дотепер їхня доля невідома. Археологічні розкопки від Всесоюзних відомств та інститутів на території прадавніх античних колоній на Півдні України, на Закарпатті, в Києві, Галичі, Володимирі-Волинському відшукували скарби, що стосувалися історії української культури, але вони не надавались у зберігання українським музеям, а вивозились у центральні радянські музеї Москви та Ленінграду. За даними завідуючої відділом Інституту археології Національної Академії наук України С.О. Беляєвої, перелік вивезених до Росії колекцій сягає 750 назв і має обсяг 400 сторінок машинопису [1].

Найбільш значними є втрати культурної спадщини за часи Другої світової війни. Під час евакуації майна музеїв, бібліотек та архівів було втрачено, пограбовано або вивезено без повернення безліч пам'яток української культури. Свого часу Міністерство культури назвало цифру, що Україна витратила 130 тисяч творів мистецтва. Впродовж нацистської окупації ще більша їх кількість була знищена та вивезена закордон. Однак, хоча налагодження процесів обміну та повернення культурних цінностей з Німеччиною та іншими країнами відбувається на зразковому рівні, то домовленості з Росією майже неможливі, адже вона є єдиною країною, яка до цього часу не відкрила свої архіви [2].

На сучасному етапі Україна знову зіштовхнулася з проблемою втрати національних скарбів, що пов'язано зі складною геополітичною ситуацією на південному сході держави. Міністр культури, молоді та спорту Володимир Бородянський у зверненні до громадськості повідомляє про роботу міністерства над створенням реєстру втрачених культурних цінностей, зокрема тих, що були втрачені внаслідок російської агресії. Проект реєстру є частиною Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, що була опублікована на офіційному сайті Президента України. Міністр В. Бородянський також зазначає, що до окупації АР Крим у 2014 році, на її території зберігалось 928 тисяч скарбів державного фонду України у 35 музейних закладах. Зараз проводиться масштабна робота міністерства для пошуку, реєстрації та повернення на Батьківщину. Зокрема продовжується судова тяглість щодо повернення коштовностей «Скіфського золота», які були вивезені, згідно даним ЗМІ, колишнім депутатом Одеської міської ради та членом Партії регіонів Олегом Марковим з кримського музею ще до окупації АР Крим, і виявлене на виставці "Крим: золото і таємниці Чорного моря" в Амстердамі [3].

Підсумовуючи наведений вище короткий огляд історичних подій, пов'язаних з процесами вилучення та повернення культурної спадщини України, можна зробити висновок, що наша держава втратила величезну кількість культурних цінностей, які визначали єдність нашої нації зі своїм історичним минулим та встановлювали її ідентичність.

Основними завданнями, які є головними у вирішенні проблеми реституції українських культурних цінностей, що ними мають піклуватися не тільки члени уряду та науковці, а й вся українська нація, є наступні:

- залучення працівників наукових сфер та студентів здійснювати пошук та дослідження втрачених культурних пам'яток України;
- ґрунтовна робота з архівами та будь-якими іншими записами, що можуть містити інформацію про вивезення українських реліквій під час воєнних евакуацій, міжнародних культурних подій, археологічних експедицій, тощо
- пошук архівних облікових записів та документів про реєстрацію предметів культурної пам'яті в музеях, бібліотеках та архівах для встановлення їх належності до українського культурно-історичного спадку;
- масштабна праця по встановленню міжнародної співпраці та укладанню домовленостей щодо повернення та обміну культурними цінностями;

Необхідно пам'ятати, що джерелом сили для кожного народу є його культура, що єднає суспільство навколо спадкоємних традицій, ідейного ядра нації. Втрата культурних цінностей означає втрату культури, а поряд з цим і причини існування нації, тому повернення, збереження та нормативний захист пам'яток культури має здійснюватись на найвищому рівні.

Список використаних джерел:

1. Україна і Росія: Діалоги у сфері переміщених культурних цінностей // Укр.-рос. відносини: Гуманітарний вимір: Наук. зб./ О.К. ФЕДОРУК — К., 1998. — С. 97–107.
2. [Друга світова війна і доля культурних цінностей України: переміщення і втрати](#)/С. Кот// Журнал: Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси; т. 2; ст. 231-276
3. <https://www.ukrinform.ua/>: Стаття: «Бородянський відкрив виставку історії повернення українських культурних цінностей» 12.12.2019; Стаття: «Україна створить реєстри заповдіяної агресією РФ шкоди - Стратегія деокупації Криму» 24.03.2021;